

„ZWYCIĘSTWO DUCHA NAD MATERIĄ”, CZYLI ROLA SZTUKI W PROZIE ALICE PARIZEAU NA PRZYKŁADZIE POWIEŚCI *NATA ET LE PROFESSEUR*

Anna ŻURAWSKA (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

ORCID: 0000-0002-5167-6647

Celem artykułu jest chęć przybliżenia sylwetki i twórczości Alice Parizeau, quebeckiej pisarki polskiego pochodzenia, oraz próba odpowiedzi na pytanie, jaką rolę odgrywa dla niej sztuka, a w węższym zakresie literatura. Pierwsza część tekstu ma charakter wprowadzający do twórczości pisarki: ukazany jest wpływ emigracji na kształt jej dorobku oraz przedstawiona refleksja nad miejscem, jakie zajmują jej dzieła w literaturze Quebecu. Druga, analityczna część artykułu, poświęcona jest ostatniej powieści Parizeau, *Nata et le professeur* (1987), która stanowi wykładnię roli i zadań, jakie sztuka powinna, według pisarki, wypełnić. W tej części ukazany jest też związek między wyborami artystycznymi a statusem emigranta.

Wiedzę o życiu politycznym, społecznym, religijnym, kulturalnym itd. polskiej emigracji w Kanadzie uzupełniły w ostatnich latach zarówno badania opublikowane w pracach Anny Reczyńskiej¹, Jadwigi Jurkszus-Tomaszewskiej² czy Eugenii Sojki³,

¹ Por.: A. Reczyńska, *Braterstwo a bagaż narodowy. Relacje etniczne w Kościele katolickim na ziemiach kanadyjskich przed I wojną światową*, Kraków 2013; też, *The Assistance of Canada and the Polish Diaspora in Canada to Polish Immigrants in the 1980s and 1990s.*, *Studia Migracyjne-Przegląd Polonijny* 2018 nr 4, s. 59–75.

² Por.: J. Jurkszus-Tomaszewska, *Kronika pięćdziesięciu lat: życie kulturalne polskiej emigracji w Kanadzie 1940–1990*, Toronto 1995.

³ Por.: E. Sojka, *Twórczość polskiej diaspory w Kanadzie a kanadyjski dyskurs literacki. Prolegomena do współczesnych badań*, [w:] *Państwo – naród – tożsamość w dyskursach kulturowych Kanady*, red. M. Bucholtz, E. Sojka, Kraków 2010, s. 284–334.

jak i korespondencja i wspomnienia samych emigrantów, np. Wacława Iwaniuka⁴, zmarłego w 2001 r. w Toronto. Jego nazwisko cytuje *Encyclopédie canadienne* pod hasłem *Canadiens polonais* (polscy Kanadyjczycy) obok takich pisarzy i poetów, jak m. in. Louis Dudek, Bogdan Czaykowski, Florian Śmieja, Andrzej Busza, Jarosław Abramow-Newerly, Wacław Liebert, Zofia Bohdanowicz, Barbara Czaplicka, Alice Poznańska-Parizeau, Danuta Irena Bieńkowska⁵ itd. Z kolei lista dotycząca pisarzy polskiego pochodzenia w *Dictionnaire des écrivains émigrés au Québec (1800–1999)*⁶, obejmuje podobną epokę jak *Encyclopédie canadienne*, ale została zawężona do frankofońskiej prowincji Kanady, Quebecu. Znaleźli się na niej m.in. Alice Parizeau, Paul Wyczynski⁷ czy Wanda Malatynska de Roussan⁸. Twórczość niektórych postaci z tej listy doczekała się solidnych opracowań i jest obecna w dyskursie o polskiej literaturze emigracyjnej (np. Bieńkowska⁹), inni są bardziej znani w Kanadzie niż w Polsce zarówno dzięki aktywności artystycznej, jak i działalności społecznej, naukowej itd. (np. Wyczynski), jeszcze inni pozostają w cieniu (np. Werbowski¹⁰). Na tym tle przypadek Parizeau (1930–1990) wydaje się szczególny, zarówno jeśli chodzi o jej stosunek do Quebecu i Polski, jak i specyfikę jej twórczości. Oba tematy będą stanowić przedmiot rozważań w niniejszym tekście.

Quebec i Polska

Jako pisarka, dziennikarka, politolożka, wreszcie żona Jacques'a Parizeau, ministra finansów i późniejszego premiera Quebecu¹¹, Alice Parizeau była znaną osobą publiczną w Quebecu, prężnie działającą w różnych obszarach życia społecznego, medialnego i kulturalnego. Opracowania jej twórczości literackiej¹² podjęły się Anne Berthelot i Mary Dunn Haymann w dziele pt. *Alice Parizeau, l'épopée d'une œuvre*,

⁴ W. Iwaniuk, *Ostatni romantyk. Wspomnienie o Józefie Łobodowskim*, oprac. wstępem, notą i przypisami opatrzył J. Kryszak, Toruń 1998. Wacław Iwaniuk przekazał prawie całe swoje archiwum toruńskiej pracowni Archiwum Emigracji Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu.

⁵ *L'Encyclopédie canadienne*, <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/fr/article/polonais-1> [dostęp: 20.11.2019].

⁶ D. Chartier, *Dictionnaire des écrivains émigrés au Québec (1800–1999)*, Montreal 2003.

⁷ Paul Wyczynski (1921–2008), eseista, profesor literatury, założyciel Centre de recherche en littérature canadienne-française (późniejsze Centre de recherche en civilisation canadienne-française) przy Uniwersytecie w Ottawie. Urodził się w Zegłoszczy. Do końca lat 40. studiował we Francji, potem wyemigrował do Kanady. Znany przede wszystkim z prac o czołowym poecie Quebecu, Émile'u Nelliganie oraz licznych monografi i artykułów dotyczących literatury Quebecu. Zmarł w Ottawie; D. Chartier, *Dictionnaire*, s. 303–304.

⁸ Wanda Malatynska de Roussan (1929–2013), pisarka, dziennikarka, nauczycielka, współzałożycielka wydawnictwa Éditions du Saint-Laurent. Urodziła się w Warszawie. Do końca lat 40. studiowała we Francji, gdzie poznała i zaprzyjaźniła się z Alice Parizeau, potem wyemigrowała do Quebecu. Autorka głównie literatury dla młodzieży. Zmarła w Montrealu; tamże, s. 254.

⁹ Por.: A. Paliwoda, „Swoja i obca”. *Twórczość literacka Danuty Ireny Bieńkowskiej*, Rzeszów 2015; A. Jaworska, *Zapomniana kanadyjska antologia polskiej literatury*, Fraza 2018 nr 3–4, s. 207–218 (podrozdział *Badania nad spuścizną Danuty Ireny Bieńkowskiej*).

¹⁰ Por.: A. Żurawska, *Ocalić od zapomnienia: Teczka Werbowskiego*, [w:] *Niuanse wyobcowania: diaspora i tematyka polska w Kanadzie*, red. A. Branach-Kallas, Toruń 2014, s. 127–145.

¹¹ Jacques Parizeau był premierem Quebecu w latach 1994–1996, już po śmierci Alice Parizeau.

¹² Jako badaczka w zakresie kryminologii na Uniwersytecie w Montrealu, Alice Parizeau jest również współautorką prac z tej dziedziny, niektóre z nich zostały napisane m.in. wspólnie z Denisem Szabo, twórcą współczesnej kryminologii w Quebecu. Parizeau szczególnie interesowała się przyczynami przestępczości wśród dzieci i młodzieży.

które stanowi jednocześnie hołd oddany Parizeau jako pisarce, ale również jako odważnej, niezwykle aktywnej kobiecie, konfrontującej się z różnymi przeciwnościami i dramatami (m.in. wojna, emigracja, choroba), „kobiecie pasjonującej i pełnej pasji”¹³.

O wpływie, jaki wywarła Parizeau na swoje środowisko, świadczy również zbiór wspomnień, pożegnań zebranych w *Les Adieux du Québec à Alice Parizeau* (1991)¹⁴, opublikowanych rok po jej śmierci, których autorami są znani pisarze (Naïm Kattan), wydawcy, dziennikarze, nauczyciele akademicy, a także przyjaciele (Wanda de Rousan) i najbliższa rodzina (syn Bernard Parizeau). W większości tekstów podkreślona została jej pracowitość, zaangażowanie i niezwykła osobowość: ciepła, otwarta, wrażliwa, szlachetna. Fakt, że, jak sugeruje tytuł, to Quebec żegna Parizeau, świadczy o uznaniu jej za *swoją*¹⁵, za obywatelkę frankofońskiej prowincji Kanady. Natomiast sama Parizeau za *swoje* uważała zarówno Quebec, jak i Polskę, której zostaje wierna w swej twórczości także w ostatnich tekstach. Trudno natomiast mówić o recepcji jej dzieł w ojczyźnie. Jej działalność i twórczość są tylko w ograniczonym stopniu znane polskiemu odbiorcy, a jej liczne powieści¹⁶ stosunkowo rzadko czytane i analizowane, mimo że Polska jest jednym z najważniejszych tematów jej prozy. Na taki stan rzeczy ma niewątpliwie wpływ brak przekładów na język polski jej powieści¹⁷, a być może również pewne mankamenty estetyczne związane z dziennikarskim warsztatem, m.in. zbyt reporterska, sprawozdawcza stylistyka, nieumiejętność tworzenia psychologicznych portretów postaci, upolitycznienie i ideologizacja niektórych z podejmowanych tematów, czy też chęć dostarczenia czytelnikowi najświeższych informacji (stąd część jej tekstów ma charakter powieści z tezą albo dokumentów, których problematyka częściowo się zdezaktualizowała¹⁸).

Niezależnie od tego, krytycy porządkują najczęściej jej twórczość w dwie grupy tematyczne: cykl polski¹⁹ i cykl quebecki²⁰ (ze względu na miejsce akcji, narodowość bohaterów i poruszaną problematykę).

¹³ «femme passionnée et passionnante»; zob.: A. Berthelot, M. Dunn Haymann, *Alice Parizeau, l'épopée d'une œuvre*, Saint-Laurent 2001, s. 9. Wszystkie cytaty przetłumaczone z francuskiego przez autorkę artykułu.

¹⁴ *Les Adieux du Québec à Alice Parizeau*, praca zbiorowa, Montréal 1991, http://classiques.uqac.ca/contemporains/parizeau_alice/adioux_du_quebec_a_alice_parizeau/adioux_du_quebec.html [dostęp: 25.11.2019].

¹⁵ Por.: J. Berrier, *Alice Parizeau, Teci Werbowski, Régine Robin. Mémoire blessée et écriture migrante du Québec*. Thèse de doctorat préparée sous la direction de Jean Bessière, Amaryll Chanady. Université de Montréal, Université de Paris III, 2005, s. 154, <https://core.ac.uk/download/pdf/80345680.pdf> [dostęp: 2.12.2019].

¹⁶ Parizeau opublikowała jedenaście powieści, pozostawiając jeden niedokończony i nieopublikowany manuskrypt na temat historii królowej Jadwigi („Hedvige: Femme et roi”), poza tym jedną sztukę teatralną, zbiór nowel, dzieła autobiograficzne oraz teksty o charakterze esejistycznym i dziennikarskim. Powieść *Les Lilas fleurissent à Varsovie* (Montréal 1981) została uhonorowana nagrodą Grand Prix Littéraire Européen, przyznaną przez l'Association des écrivains de langue française.

¹⁷ Wszystkie teksty literackie Alice Parizeau są dostępne na stronach internetowych Université du Québec à Chicoutimi. Na udostępnienie prozy pisarki w internecie formalną zgodę wydał jej mąż, Jacques Parizeau, w 2006 r.

¹⁸ Np. *Blizzard sur Québec*, Montréal 1987.

¹⁹ Aurélien Boivin zauważa: „Powieści z «cyklu polskiego» tworzą przede wszystkim bolesny fresk narodu, który musi walczyć o zachowanie swoich tradycji, swojego języka i swojej wolności”. / « Les romans du „cycle polonais” constituent avant tout une fresque douloureuse d'un peuple qui doit lutter pour conserver ses traditions, sa langue et sa liberté »; *Dictionnaire*

Pisarstwo migracyjne i nieoczywista tożsamość

Uwikłanie w historię i bieżącą politykę jest być może jedną z głównych cech twórczości Parizeau, która żyła w epoce tragicznych wydarzeń oraz przemian politycznych i społecznych zarówno w Polsce, jak i w Quebecu, czy w ogóle Ameryce Północnej²¹ (faszyzm, komunizm, Spokojna Rewolucja, walka o suwerenność Quebecu, o prawa kobiet itd.). U podstaw jej twórczości leżą jednak przede wszystkim przeżycia z wczesnej młodości, które będą miały wpływ na kształt całego jej pisarstwa: udział w powstaniu warszawskim jako żołnierz Armii Krajowej, czego konsekwencją było osadzenie w obozie Bergen-Belsen oraz emigracja, najpierw do Francji, później do Quebecu; emigracja, która rodzi pytania o tożsamość jednocześnie narodową, związaną ze zmianą miejsca zamieszkania, języka itd. i o tożsamość młodej kobiety²², która, po traumatycznych przeżyciach, samodzielnie, o ile nie samotnie²³, wkracza w dorosłość, stając przed żywiołowymi wyborami. Jest to jednak także pytanie o tożsamość bohatera powstania, ocalańca, dla którego konfrontacja z powojenną rzeczywistością okazuje się nieoczywistym, niepewnym i bolesnym początkiem nowego, zwyczajnego życia. Pisanie pełni dla Parizeau w pewnym sensie funkcję terapeutyczną i pomaga budować tożsamość, zwłaszcza że poza *stricte* autobiograficznymi tekstami²⁴, wszystkie inne powieści, w większym lub mniejszym stopniu, również nawiązują do jej biografii bądź przynajmniej odzwierciedlają jej życiowe postawy (np. kategoryczny sprzeciw wobec komunizmu, poparcie dla dążeń separatystycznych w Quebecu). Jak zauważają Berthelot i Dunn Haymann, w jej twórczości „istnieje intymny związek między tekstami powieściowymi a przeżyтыми wydarzeniami”²⁵.

W kontekście specyficznej sytuacji biograficznej i artystycznej należałoby postawić pytanie o przynależność Parizeau do nurtu tzw. pisarstwa migracyjnego (fr. *écriture migrante*), nazwanego i opisanego przez krytykę w latach 80. XX w., ale jako zjawisko obecnego w Quebecu już dużo wcześniej²⁶. Julie Berrier, w porównawczym doktoracie

des œuvres littéraires du Québec, red. A. Boivin, t. 7: 1981–1985, Québec 2003, s. 131. Powieści zaklasyfikowane do tego cyklu są liczniejsze w porównaniu z cyklem quebeckim.

²⁰ W cyklu quebeckim największą wagę odgrywają polityka i problemy społeczne, wymiar osobisty schodzi na drugi plan; por.: A. Berthelot, M. Dunn Haymann, *Alice Parizeau*, s. 41.

²¹ W autobiograficznym tekście, *Une femme*, pisanym pod koniec życia, Parizeau stwierdza: „Przez lata polityka miała dla mnie tylko jeden wymiar: opozycji wobec dominującej siły i totalitarnej ideologii, po faszyzmie, zatem komunizm”. / «Pendant des années, la politique pour moi ne pouvait avoir qu’une seule dimension, celle de l’opposition à une force prédominante et à une idéologie totalitaire, après le fascisme, donc le communisme»; cyt. za A. Berthelot, M. Dunn Haymann, *Alice Parizeau*, s. 13.

²² Sytuacja i rola kobiet w nowoczesnym społeczeństwie jest kolejnym, bardzo obecnym tematem zarówno w twórczości dziennikarskiej (np. współpraca z czasopismem kobiecym „Châtelaine”), jak i fikcyjnej Parizeau.

²³ Jej rodzice zginęli w czasie wojny.

²⁴ Powstają dwa takie teksty: niepublikowany „Ne soyez pas idiots, vivez!” oraz *Une femme*, Montréal ok. 1991.

²⁵ «il y a un rapport intime entre les textes romanesques et les événements vécus»; A. Berthelot, M. Dunn Haymann, *Alice Parizeau*, s. 11.

²⁶ L. Gauthier, *La mémoire sans frontières. Émile Ollivier, Naïm Kattan et les écrivains migrants au Québec*, Sainte-Foy-Québec 1997, s. 15. Po przegranych referendach o suwerenność Quebecu w 1980 i 1995 r. tendencje nacjonalistyczne nie są już tak obecne w literaturze. Ponadto różnorodność narodowa i kulturowa Quebecu przyczynia się do konieczności ponownego zdefiniowania literatury quebeckiej z uwzględnieniem jej specyfiki, jaką jest pisarstwo migracyjne,

poświęconym trzem quebeckim pisarkom polskiego pochodzenia (Alice Parizeau, Régine Robin, Tacia Werbowska), bada twórczość Parizeau właśnie z perspektywy migracyjnej²⁷. Pisarka przybywa do Kanady z falą imigracji z krajów europejskich w latach 50. XX w., a jej pierwsze powieści ukazują się dekadę później. Nie odpowiadają one być może wszystkim cechom definicyjnym pisarstwa migracyjnego lat 80.²⁸, zachowując swoją własną specyfikę (np. w cyklu quebeckim kwestia samej migracji, związanych z nią wyobcowania i bólu, jest właściwie nieobecna), ale kryteria postulowane w *Dictionnaire des écrivains émigrés au Québec. 1800–1999* zostają spełnione („być urodzonym za granicą, przebywać w Quebecu z zamiarem zamieszkania, opublikować przynajmniej jedno dzieło”²⁹). Niektóre założenia tematyczne, takie jak kwestia tożsamości, nostalgii za ojczyzną, doświadczenie migracji³⁰ (np. w *L’Amour de Jeanne*) również zostały zrealizowane. Ponadto wszystkie powieści zostały napisane po francusku.

Wybór francuskiego wydaje się, w przypadku Parizeau, uzasadniony bardzo dobrą znajomością tego języka jeszcze przed przybyciem do Quebecu. Urodzona w bogatej rodzinie mieszczańskiej³¹, w której, na początku wieku, równoległe do polskiego mówiło się po francusku, „językiem kultury” wyrażającym nostalgię za Francją³², Parizeau władała nim już na tyle dobrze, aby po wojnie móc studiować na paryskiej Sorbonie. Mimo różnic leksykalnych i fonetycznych quebecka odmiana francuskiego również nie stanowiła bariery, choć — jak zaznaczają Berthelot i Dunn Haymann — specyfika quebeckiego została „zabarwiona” polską mentalnością³³. Być może, w przypadku Parizeau, wybór francuskiego symbolizuje „fundamentalne wykorzenienie, ale również

tym razem nie tylko migrantów z Europy, ale przede wszystkim z Haiti, państw Maghrebu, Bliskiego Wschodu. W latach 80. i 90. był to dominujący nurt literatury Quebecu.

²⁷ Por.: J. Berrier, *Alice Parizeau*.

²⁸ „Powstanie tego, co zostanie nazwane [...] «pisarstwem migracyjnym» jest jedną z najbardziej widocznych transformacji literatury quebeckiej lat 80. Termin oznacza zarówno twórczość pisarzy imigrantów, jak i nową estetykę literacką, opierającą się przede wszystkim na kryteriach tematycznych (opowiadanie o migracji i wygnaniu, kwestia tożsamości, żaloba związana z wykorzeniem, obecność w tekście postaci obcokrajowców itd.), ale także opierającą się na obecności wielu języków i wielu poziomów języka wewnątrz tekstu [pisanego po francusku — A.Ż.]” / «L’émergence de ce qu’on appellera [...] ‘l’écriture migrante’, est l’une des transformations les plus visibles de la littérature québécoise des années 1980. Le terme désigne à la fois la production des écrivains immigrants et une nouvelle esthétique littéraire, essentiellement fondée sur des critères thématiques (récits de migration ou d’exil, espace identitaire, deuil d’origine, inscription de personnages d’étrangers, etc.), mais aussi sur la présence de plusieurs langues ou de plusieurs niveaux de langue à l’intérieur du texte»; M. Biron, F. Dumont, É. Nardout-Lafarge, *Histoire de la littérature québécoise*, Montréal 2010, s. 561.

²⁹ D. Chartier, *Dictionnaire*, s. 7. Słownik podaje, że pisarze migracyjni zazwyczaj są dobrze wykształceni i wykonują takie zawody, jak dziennikarstwo, nauczanie, praca w wydawnictwie bądź funkcje publiczne (por. tamże, s. 10), co sprawdza się również w przypadku Alice Parizeau (studia w zakresie literatury, prawa i politologii na Sorbonie), która reprezentuje dodatkowo, mniej liczną, żeńską część pisarzy migracyjnych (tamże, s. 12). Ponadto jej ścieżka kariery literackiej przypomina biografię innych pisarek tworzących w Quebecu, jej pokolenia bądź urodzonych dwie dekady wcześniej, np. Gabrielle Roy, które zazwyczaj karierę literacką zaczynały od dziennikarstwa.

³⁰ M. Biron, F. Dumont, É. Nardout-Lafarge, *Histoire*, s. 561.

³¹ Jej dziadkiem był syn Izraela Poznańskiego, jednego z największych fabrykantów przemysłu włókienniczego w dziewiętnastowiecznej Łodzi.

³² A. Berthelot, M. Dunn Haymann, *Alice Parizeau*, s. 19.

³³ Tamże, s. 20.

jej wyjątkową umiejętność adaptacji³⁴. Obie kwestie — wybór języka i zdolność do adaptacji — odzwierciedlają się również w przyjęciu francuskiej ortografii imienia i porzuceniu nazwiska panińskiego na rzecz francusko brzmiącego nazwiska męża. Pisarka przyjeżdża do Quebecu jako Alicja Poznańska, jej pierwsze teksty (np. artykuły w „Écrits du Canada français”) ukazują się już ze zmienionym imieniem: Alice Poznańska, kolejne pod podwójnym nazwiskiem Alice Poznańska-Parizeau. W tym czasie na okładkach swoich książek jest już przedstawiana jako dziennikarka montrealaska (np. *Voyage en Pologne*). Ostatecznie, na polecenie wydawcy, który uważa brzmienie jej polskiego nazwiska za zbyt słowiańskie i obawia się, że jej artykuły na temat Montrealu mogłyby wydać się quebeckiemu czytelnikowi niewystarczająco wiarygodne, zaczyna podpisywać swoje teksty, w tym również powieści, jako Alice Parizeau³⁵.

Przyjęcie francuskiej ortografii imienia i nazwiska jest zatem symboliczne, jednoznaczne z akceptacją nowej tożsamości³⁶. Autorzy hasła dotyczącego Parizeau w *Dictionnaire des œuvres littéraires du Québec* sugerują, że od przybycia do Quebecu Parizeau uważała się za jego prawdziwą obywatelkę³⁷, o czym świadczy również jej czynny udział w życiu publicznym prowincji. Ponadto Berrier podkreśla, że w zbiorowej wyobraźni Quebecu Parizeau zapisała się jako pisarka *quebecka*, mimo że większość jej dzieł dotyczy Polski³⁸. W tym kontekście bardziej niż jako pisarstwo migracyjne należy definiować jej twórczość w kontekście literatury zaangażowanej zarówno na rzecz Polski, jak i Quebecu, czyli — o ile teza nie jest zbyt śmiała — jej dwóch ojczyzn. Historie obu narodów są zresztą w pewnym stopniu do siebie podobne (np. walka o suwerenność, o zachowanie tradycji i języka). De Roussan sugeruje nawet, że „Alicja realizowała swój polski patriotyzm w patriotyzmie quebeckim. Przyłączyła się bowiem bardzo wcześniej do nurtu nacjonalizmu quebeckiego”³⁹.

Być może właśnie na fundamencie akceptacji swojego nieoczywistego losu ocalała i wygnana⁴⁰ oraz otwartości na inność Parizeau buduje swoją filozofię życia. Jeśli wierzyć słowom bohaterki powieści *Fuir*: „szczęście nie jest tylko mrzonką, ale jest bogactwem, które nosimy w sobie. Nie ma sensu przemierzać świata czy też szukać szczęścia u ludzi. Ucieczka niczego nie przynosi: ani pokoju, ani satysfakcji, ani wolności. Przeciwnie, aby być wolnym, trzeba umieć podporządkować się własnemu przeznaczeniu”⁴¹. Taka będzie też postawa większości stworzonych przez nią (zazwyczaj kobiecych) postaci⁴².

³⁴ «la question peut être le symbole d’un déracinement fondamental, mais aussi d’une capacité d’adaptation exceptionnelle», tamże.

³⁵ Tamże, s. 31.

³⁶ J. Berrier uważa, że pisząc o Polsce dla mieszkańców Quebecu, Parizeau chciała uchodzić za jak najbardziej obiektywną, czyli jak najmniej zaangażowaną emocjonalnie w sprawy, które opisywała, stąd podpisywanie tekstów nazwiskiem męża; por.: J. Berrier, *Alice Parizeau*, s. 152.

³⁷ *Dictionnaire des œuvres littéraires du Québec*, red. A. Boivin, t. 9: 1991–1995, Québec 2018, s. 826.

³⁸ J. Berrier, *Alice Parizeau*, s. 153.

³⁹ «Alice jouait son patriotisme polonais dans le patriotisme québécois. Elle s’est jointe au nationalisme québécois très tôt»; cyt. za: J. Berrier, *Alice Parizeau*, s. 153.

⁴⁰ Władze komunistycznej Polski zabroniły Parizeau powrotu do kraju.

⁴¹ «le bonheur ce n’est pas un rêve, mais une richesse qu’on porte en soi. Inutile de courir le monde et les gens pour le trouver. L’évasion n’apporte rien, ni paix, ni satisfaction, ni liberté. Pour être libre il faut au contraire savoir se soumettre à sa destinée propre»; A. Parizeau, *Fuir*, Montréal 1963, s. 208, http://classiques.uqac.ca/contemporains/parizeau_alice/fuir/fuir.pdf [dostęp: 29.12.2019].

⁴² A. Berthelot, M. Dunn Haymann, *Alice Parizeau*, s. 36.

Nata et le professeur, czyli sztuka w obliczu historii

Przykładem literatury zaangażowanej, ale też przede wszystkim refleksji o sztuce zaangażowanej, jest niewątpliwie jej ostatnia powieść, *Nata et le professeur*. Tekst, uznany za jeden z najbardziej dopracowanych⁴³, stanowi być może szczytowe osiągnięcie w twórczości Parizeau. Powracają w nim ważne dla jej pisarstwa tematy (druga wojna światowa, problem emigracji, powrót do *normalnego* życia po wojnie, działalność Solidarności), ale w sposób bardziej subtelny. Jednak głównym pytaniem, które stawia tekst, jest pytanie o rolę sztuki w obliczu dramatów historycznych. Wartością tej powieści jest również stworzenie przekonujących portretów psychologicznych głównych postaci i jednocześnie zobrazowanie losu jednostki na tle światowych wydarzeń historycznych, czyli pokazanie konfrontacji tzw. *une microhistoire* z opresyjną Historią. W jednym z wywiadów Parizeau przyzna: „W powieści fascynująca jest możliwość zbadania w jaki sposób ludzie [...] przyjmują wielkie przesłanie historii, ze swoją wrażliwością, ze swoimi wymaganiami, ze swoim sposobem patrzenia”⁴⁴. Takie podejście wydaje się unikatowe w porównaniu z innymi powieściami tej autorki, w których jednostka pozbawiona jest psychologicznej głębi i funkcjonuje jako świadek czy uczestnik wydarzeń zbiorowych bądź jest reprezentatywna dla wybranej grupy społecznej, czasem zredukowana do roli marionetki uosabiającej jakąś ideę, a zatem pozbawiona swojej indywidualności⁴⁵.

O wyróżnieniu jednostki na tle grupy świadczy już tytuł powieści, w którym akcent położony jest na osobę⁴⁶. O ile kobieta została określona w tytule imieniem, co już sugeruje wagę jej roli w powieści bądź afektywny stosunek narratora do postaci, o tyle mężczyzna jest definiowany poprzez swoją profesję: Henryk Wolinski⁴⁷ jest nauczycielem historii, ale na emigracji w Paryżu pracuje jako pomocnik w szpitalu psychiatrycznym. Jedyłą namiastką powrotu do zawodu jest uczenie Naty francuskiej wymowy. Nata jest piosenkarką, zmuszoną do opuszczenia kraju z powodu swojej działalności w Solidarności, o której zresztą czytelnik niewiele się dowiaduje. O ile w Polsce jej muzyczna kariera kwitnie, o tyle we Francji nie odnosi sukcesu z powodu słabej znajomości francuskiego. Nata i Henryk spotykają się po raz pierwszy w polskiej restauracji w Paryżu. Scena jest symboliczna, ponieważ u podstaw ich relacji leży sztuka: Henryk akompaniuje na pianinie Nacie, która swoim śpiewem przypomina o ojczyźnie Polakom obecnym w sali.

Kolejnym pretekstem do nauczania, w formie wygłaszanych wykładów o tematyce historycznej, jest odziedziczony po wuju malarzu, Olgierdzie Wolinskim, cykl obrazów przedstawiających walkę Polaków w czasie wojny i, przede wszystkim, zbrodnię katyńską. W tym momencie zaczyna się właściwa dramaturgia opowiadanej historii. Jest to centralny element fabuły, wokół którego konstruowana jest narracja: od chwili otrzymania obrazów zmienia się całe przeciętne i smutne życie emigrantów, Naty i Henryka. Oboje odnajdują życiowy cel: zorganizowanie ekspozycji obrazów (która

⁴³ Tamże, s. 166.

⁴⁴ «Dans un roman, ce qui est fascinant, c'est de voir comment les gens [...] reçoivent le grand message de l'histoire, avec leur sensibilité, avec leur exigence, avec leur façon de voir»; cyt. za: *Dictionnaire des œuvres littéraires du Québec*, red. A. Boivin, t. 8: 1986–1990, Québec 2011, s. 586.

⁴⁵ A. Berthelot, M. Dunn Haymann, *Alice Parizeau*, s. 22, 63, 71 i in. Ilustrują to dobrze postaci ze sztuki *Mais comment tuer le dogme?* (Montréal 1989).

⁴⁶ Oprócz *L'Amour de Jeanne*, żaden inny tytuł powieści Parizeau nie koncentruje się na pojedynczej postaci.

⁴⁷ Parizeau zdecydowała się na zachowanie polskiej ortografii imion i nazwisk bohaterów.

ostatecznie ma miejsce w Lille, gdzie odnosi duży sukces, a następnie w USA) i uczczenie pamięci zarówno Olgierda Wolinskiego, jak i poległych w Katyniu oficerów. Sprawa jest o tyle ważna, że czas akcji poprzedza moment oficjalnego przyznania się Związku Radzieckiego do popełnionej zbrodni (sama publikacja książki w 1987 r. również wyprzedza oficjalną decyzję wzięcia odpowiedzialności za ludobójstwo przez ZSSR). Oboje bohaterów rezygnuje z pracy, by całkowicie zaangażować się w przygotowanie wystawy i popularyzowanie twórczości Olgierda Wolinskiego. W tym kontekście pełnego sensu nabiera tytułowe określenie *le professeur*: rolą Henryka, jako nauczyciela historii i spadkobiercy artystycznej spuścizny po wuju, jest chronienie pamięci i walka o prawdę, która ma dla niego również wymiar osobisty nie tylko ze względu na pokrewieństwo z autorem obrazów, ale także dlatego, że jego ojciec został zamordowany w Katyniu.

Ta prawda jest też nielegalnie przemykana, w formie reprodukcji obrazów, do komunistycznej Polski, przez wolontariuszy z Francji (których głównym zadaniem było regularne przywożenie darów dla Polaków), za co zostają uwięzieni. Z punktu widzenia strategii narracyjnej to wydarzenie — aresztowanie wolontariuszy — motywuje wyjazd Henryka do ojczyzny, w której konfrontuje się z władzami komunistycznymi, aby wynegocjować uwolnienie zatrzymanych. Spotyka się też z młodymi ludźmi konspiracyjnie działającymi na rzecz suwerenności Polski i wspierającymi działalność Solidarności. Bohater spiera się z nimi o środki do przewyciężenia sowieckiej dominacji (Henryk jest za pokojowym podejściem, w przeciwieństwie do opozycjonistów). Jest to temat ważny dla Parizeau, która chciała nie tylko pokazać swoje poparcie dla ruchu polskiej opozycji (w jej twórczości często powraca manichejska wizja świata: dobry Polak, źli Sowieci⁴⁸), ale jej celem było też poinformowanie północnoamerykańskiego czytelnika o Solidarności i jej działaniach, które ostatecznie doprowadzą do przełomu krótko po wydaniu powieści. W momencie publikacji książki zainteresowanie tym tematem było duże wśród quebeckich odbiorców.

Dzięki obrazom narrator wprowadza zatem dwa istotne tematy w ramy diegezy: pierwszy dotyczący drugiej wojny światowej oraz drugi — sprzeciwu wobec komunistycznego reżimu. Odwołując się do terminologii Romana Ingardena, należy doprecyzować, że zaistnienie pierwszego z tych tematów w obrębie dzieła literackiego jest możliwe za pośrednictwem tej warstwy dzieła malarskiego, które filozof nazywa tworem intencjonalnym, bytem niematerialnym, czyli w szerokim sensie treścią obrazu, dzięki której malarz odwołuje się do funkcji intelektualnych odbiorcy, jego umiejętności poznawczych, myślenia krytycznego, emocji, czy też estetycznego wartościowania dzieła. Niemniej obrazy w powieści odgrywają także istotną rolę w swojej ontologicznie podstawowej warstwie, tzn. jako przedmioty fizyczne, czy też „byty materialne” albo „malowidła”, jak je nazywa Ingarden⁴⁹, które trzeba oprawić, zadbać o odpowiednią dla nich przestrzeń wystawienniczą⁵⁰, ale które mogą też, jako materialne przedmioty właśnie, być dowodem winy. Drugi temat jest wywołany dzięki obrazom jako przedmiotom przemykanym do Polski.

Rola obrazu w powieści służy jednak nie tylko za kanwę refleksji o wojennej i komunistycznej sytuacji Polski. Obecność dzieła malarskiego w powieści usprawiedliwia filozoficzne rozważania o celowości i zadaniach sztuki, nie tylko sztuk plastycznych,

⁴⁸ J. Berrier, *Alice Parizeau*, s. 151.

⁴⁹ R. Ingarden, *O budowie obrazu. Szkic z teorii sztuki*, Kraków 1946, s. 1–3 i 38–51.

⁵⁰ Epizod dotyczący oprawiania obrazów jest dość mocno w powieści rozbudowany, tak samo jak przygotowania do wystawy.

ale także, a może przede wszystkim literatury, co wydaje się też o tyle ważne, że jest to ostatnia powieść Parizeau, pisana właściwie już ze świadomością bliskości śmierci⁵¹. Jest to zatem pewna wykładnia jej podejścia do literatury, którą retrospektywnie można zastosować także do innych jej tekstów narracyjnych.

To podejście uwidacznia się w samej zaangażowanej tematyce obrazów, których przedmiotem są autentyczne wydarzenia. Berthelot i Dunn Haymann stwierdzają, że Parizeau „nie napisała *Naty*, aby po raz kolejny uwidocznic zbrodnie Sowietów. Tutaj zajmuje ją przede wszystkim teoretyczna kwestia artystycznej reprezentacji realnego wydarzenia i wpływ, jaki ta reprezentacja może mieć na ogół odbiorców”⁵². Odmiennie postawy protagonistów wobec sztuki Olgierda Wolinskiego ilustrują być może pytania, które Parizeau stawia sama sobie. Przywołane powyżej profesorskie podejście Henryka, stwierdzającego, że „sztuka może i powinna odzwierciedlać autentyczne dramaty”⁵³, jest podejściem samej pisarki i potwierdza konieczność tworzenia sztuki zaangażowanej. Parizeau wierzy w siłę sprawczą słowa, a zatem w etyczny wymiar sztuki. Według pisarki, „literatury nie można pojąć wykluczając zaangażowanie”⁵⁴. Parizeau ma świadomość odpowiedzialności, jaka ciąży na niej jako na uczestniku i świadku dramatycznych wydarzeń. O wpływie takiego typu sztuki narrator chce przekonać czytelnika, opisując niecodzienne zainteresowanie wystawą prac Olgierda Wolinskiego we Francji i w innych państwach zachodnich, ale także ukazując fakt, że przemycanie do Polski reprodukcji tych dzieł wiązało się z uwięzieniem wolontariuszy, a więc władze komunistyczne oszacowały jako szkodliwy wpływ tej sztuki na polskich obywateli. Odbiór obrazów przez Natę jest natomiast skrajnie odmienny. Fakt, że sama jest artystką, w dodatku bardzo wrażliwą, sprawia, że właściwie odrzuca racjonalne podejście do obrazów, głęboko je przeżywając i uwidaczniając ich ładunek emocjonalny. Berthelot i Dunn Haymann posuną się do twierdzenia, że zdolność Naty do głębokiego odbioru obrazów i pozadyskursywnego ich rozumienia wynika z faktu, że bohaterka sama w sobie jest w pewnym sensie enigmatycznym, mitotwórczym dziełem sztuki⁵⁵, ale także dlatego, że „Nata jest artystką, Henryk — profesorem, który interpretuje sztukę lub wykłada jej teorię nie będąc jednak zdolnym jej zrozumieć i przeniknąć”⁵⁶. Obie postawy wydają się jednak u Parizeau istotne właśnie ze względu na skonstruowanie racjonalnego, naukowego podejścia, które pozwala na przekazanie rzetelnej wiedzy o wydarzeniach w Katyniu, i postawy empatycznego przeżywania tragedii, które jest wywołane sztuką i reprezentowane jest przez Natę. Pisarka chciałaby, aby dzieło spełniało obie te funkcje: służyło prawdzie historycznej, ale też emotywnie oddziaływało na odbiorcę, zmieniając jego postawę wobec rzeczywistości. Ekfrazy wplecione w narrację wywołują również taki efekt: umożliwiają *naoczne* wyobrażenie obrazów,

⁵¹ Parizeau choruje na raka płuc, z kolei Nata umiera na raka gardła. Choroba uniemożliwia bohaterce śpiewanie.

⁵² «elle n’a pas écrit *Nata* dans le but d’insister une nouvelle fois sur les crimes des Soviétiques. Ce qui la préoccupe ici, c’est la question théorique de la représentation artistique d’un événement réel et la portée que cette représentation peut avoir sur le grand public»; A. Berthelot, M. Dunn Haymann, *Alice Parizeau*, s. 170.

⁵³ «il me semble que l’art peut et doit refléter des drames authentiques»; A. Parizeau, *Nata et le professeur*, Paris 1988, s. 31.

⁵⁴ «Pour elle la littérature ne peut se concevoir en dehors de tout engagement»; A. Berthelot, M. Dunn Haymann, *Alice Parizeau*, s. 58.

⁵⁵ Tamże, 178.

⁵⁶ «Nata est l’artiste, Henryk est le professeur qui interprète l’art, ou en enseigne la théorie, sans être capable d’y rien comprendre»; tamże.

ukazując ich niezwykłą ekspresywność, ich artystyczną wartość i wspierając tym samym racjonalny dyskurs o malarstwie Olgierda Wolinskiego⁵⁷.

Wystawa cieszy się powodzeniem, oddziałując nie tylko na prestiżowe instytucje, takie jak The Metropolitan Museum of Art, Luwr i Muzea Watykańskie (wszystkie trzy pretendują do zakupu obrazów Wolinskiego), ale wywołując także żywy podziw młodego pokolenia, które wykorzystuje obrazy do przygotowania rewolucyjnych plakatów. Wydaje się, że ukazanie takiego zainteresowania sztuką w świecie przedstawionym jest wyrazem pragnienia samej Parizeau (które jest pragnieniem każdego artysty), aby jej dzieła przetrwały mimo upływu czasu i aby miały realny wpływ na otaczającą rzeczywistość. Również dla Henryka wartość dzieła wiąże się bezpośrednio z pamięcią. Według niego tylko wielkie dzieła sztuki mają tę właściwość, że czynią z odbiorcy osobę niezdolną do zapomnienia tego, co zobaczyła⁵⁸. Henryk chciałby też, aby kiedyś się okazało, że „sztuka jest siłą nie do pokonania i że przekaz, który ze sobą niesie jest bardziej niebezpieczny niż wojenne działa”⁵⁹.

Konkluzja

Jeden z francuskich wolontariuszy, który regularnie odwiedza w Warszawie niedołączną starszą kobietę, dostarczając jej prasę, książki, albumy z reprodukcjami (te przenoszą ją w świat kultury i uwalniają od peerelowskiej rzeczywistości), powie o niej w ten sposób: „Beata, starsza pani z Warszawy, to dla mnie istota... Jak by to panu wytłumaczyć? Istota ludzka, która potrafi zapomnieć o swoim wieku, swojej niedołączności i niewypowiedzianych złych warunkach, w których wegetuje. To zwycięstwo ducha nad materią”⁶⁰. Beata symbolizuje Polskę, jej wytrwałą walkę o suwerenność i zachowanie godności niezależnie od trudnej sytuacji i poniesionych kosztów. Ta właściwie marginalna postać wydaje się symboliczna dla całej powieści, ukazując siłę ducha, przekraczającego różnego typu bariery i granice, ducha, który manifestuje się w sztuce i dzięki sztuce także w postawach ludzi ze sztuką związanych. Olgierd Wolinski ma odwagę malować sceny z Katynia, narażając swoje życie, Henryk Wolinski zmienia swoje życie dzięki sztuce: zaczyna chronić pamięć o poległych, angażując się w promocję obrazów i ma nadzieję, że mogą coś zmienić w aktualnej sytuacji kraju, postawa Naty dowartościowuje rolę empatii, która motywuje do konkretnego działania, wolontariusze łamią zakazy, żeby przemycić dywersyjne, ale też poruszające sumienia obrazy do Polski.

Sztuka jest też pretekstem do powrotów do ojczyzny. Najpierw metaforycznych: powrotów do przeszłości, do krain wyobrażonych dzięki obrazom czy opowieściom; później tych rzeczywistych. Te ostatnie okazują się dla Henryka rozczarowujące, ponieważ oddalenie w czasie i przestrzeni przyczyniło się do idealizacji Polski, która w rzeczywistości nie jest już tą Polską, którą opuścił, ani on sam nie jest już takim samym człowiekiem, jakim był na początku emigracji. Faktyczny powrót wydaje się zatem niemożliwy nie tylko ze względu na sytuację polityczną, ale wewnętrzną pre-

⁵⁷ Por.: A. Parizeau, *Nata*, s. 28. Aby przekonać o doniosłości i potencjale obrazów Wolinskiego, a także umiejętności połączenia ideologicznego przekazu z estetyczną wartością dzieła, narrator ucieka się do porównań jego twórczości z płótnami Francisca de Goi i Pabla Picassa.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Tamże, s. 187.

⁶⁰ «Beata, la vieille dame de Varsovie, c'est pour moi un être... Comment vous expliquer? Un être humain qui parvient à faire abstraction de son âge, de son invalidité et des conditions innommables dans lesquelles elle végète. C'est la victoire de l'esprit sur la matière»; tamże, s. 180.

dyspozycję bohatera, który w Polsce czuje się równie obco, jak we Francji. Jest to być może echo słów samej Parizeau, która powie: „Mam czasami wrażenie, że jestem wygnanecem w swoim własnym kraju”⁶¹. Ostateczny przekaz powieści nie wydaje się jednak pesymistyczny, Henryk wyzna: „nie istnieję bez Naty. Ona jest moim krajem, moją ojczyzną, moją racją bytu...”⁶², wskazując na miłość jako wartość, w której jednak aspekt narodowy ma znaczenia: jest to miłość dwojga *polskich* emigrantów⁶³.

Dla Henryka i Naty, którzy opuścili Polskę w trudnej dla niej sytuacji politycznej i zadbali o własne dobro, zaangażowanie się w upowszechnianie sztuki o Katyniu daje też możliwość poradzenia sobie z dojmującym poczuciem winy, które im towarzyszy, ponieważ będąc poza granicami kraju, mogą działać na rzecz jego dobra. Taką rolę wydaje się też odgrywać dla Parizeau literatura zaangażowana. Status emigrantki jest więc ściśle związany z aktem twórczym i wyborem czy imperatywem pisania takiego typu literatury. Każda jej powieść z cyklu polskiego (do którego należy *Nata et le professeur*) jest wyrazem troski o Polskę. Cykl quebecki jest z kolei wyrazem wdzięczności Quebecowi i jego mieszkańcom za przyjęcie jej i uznanie za *swój*. Niezależnie od cyklu tematycznego cała twórczość jest przykładem literatury zaangażowanej.

Pozostaje oczywiście pytanie, w jakim stopniu służba idei wpływa na estetyczną wartość dzieła, gdzie kończy się granica dzieła zaangażowanego, a zaczyna tekst propagandowy oraz czy w momencie, kiedy realny dramat zostaje zamieniony w przedmiot estetyczny (obraz, powieść), któremu nadaje się funkcję utylitarną, nie zostaje umniejszony autentyczny wymiar ludzkiej tragedii. Inną kwestią jest problem recepcji polskiej historii narodowej przez odbiorców, których przeszłość ta nie dotyczy: na ile dramat jednego narodu może mieć wymiar symboliczny i uniwersalny? Henryk będzie się zastanawiał, w jakim stopniu „nasze narodowe dramaty mogą obchodzić innych. Przeszłość jest martwa”⁶⁴, stwierdzi bohater, dla którego przeszłość była przez długi czas ważniejsza od teraźniejszości.

Czasami krytycy rzeczywiście zarzucają Parizeau propagandowy wymiar niektórych jej tekstów⁶⁵. Niemniej faktem jest, że dla pisarki: „najpoważniejszym problem do przezwyciężenia jest bezsilność”⁶⁶ wobec historii, wobec tragedii, których zresztą sama doświadczyła. Remedium na tę bezsilność Parizeau szuka przede wszystkim w sile słowa, w literaturze, z całym charakterystycznym dla siebie oddaniem jako „kobiety przejętej cierpieniem innych i pragnącej nieść namacalną i natychmiastową pomoc tym, o których system nie pamięta”⁶⁷, czyli wszystkim zmarginalizowanym, zapomnianym grupom społecznym.

⁶¹ «J'ai parfois l'impression que je suis une exilée dans mon propre pays». Taż, *Les solitudes humaines*; cyt. za: J. Berrier, *Alice Parizeau*, s. 144.

⁶² «je n'existe pas sans Nata. Elle est mon pays, ma patrie, ma raison d'être...»; A. Parizeau, *Nata*, s. 182.

⁶³ J. Berrier twierdzi, że Nata jest ucieleśnieniem Polski, miłość Henryka do Naty jest zatem niczym innym jak nostalgią i miłością do ojczyzny; J. Berrier, *Alice Parizeau*, s. 214.

⁶⁴ A. Parizeau, *Nata*, s. 67.

⁶⁵ A. Berthelot, M. Dunn Haymann, *Alice Parizeau*, s. 67.

⁶⁶ «de plus grave problème à affronter pour un individu, c'est l'impuissance»; cyt. za: *Dictionnaire*, t. 8, s. 586.

⁶⁷ «femme émue par la souffrance des autres et désireuse d'apporter une aide tangible et immédiate à ceux qui sont oubliés par le système»; A. Berthelot, M. Dunn Haymann, *Alice Parizeau*, s. 75.

LITERATURA

- Les Adieux du Québec à Alice Parizeau*, praca zbiorowa, Montréal 1991, http://classiques.uqac.ca/contemporains/parizeau_alice/adieux_du_quebec_a_alice_parizeau/adieux_quebec_alice_parizeau.pdf [dostęp: 25.11.2019];
- Berrier J., „Alice Parizeau, Teczka Werbowskiego, Régine Robin. Mémoire blessée et écriture migrante du Québec”. Thèse de doctorat préparée sous la direction de Jean Bessière et d’Amaryll Chanady. Université de Montréal, Université de Paris III, 2005, <https://core.ac.uk/download/pdf/80345680.pdf> [dostęp: 2.12.2019];
- Berthelot A., Dunn Haymann M., *Alice Parizeau, l’épopée d’une œuvre*, Saint-Laurent- Québec 2001;
- Biron M., Dumont F., Nardout-Lafarge É., *Histoire de la littérature québécoise*, Montréal 2010;
- Dictionnaire des œuvres littéraires du Québec*, red. A. Boivin, t. 7: 1981–1985, Québec 2003;
- Dictionnaire des œuvres littéraires du Québec*, red. A. Boivin, t. 8: 1986–1990, Québec 2011;
- Dictionnaire des œuvres littéraires du Québec*, red. A. Boivin, t. 9: 1991–1995, Québec 2018;
- Chartier D., *Dictionnaire des écrivains émigrés au Québec (1800–1999)*, Montréal 2005;
- L’Encyclopédie canadienne*, <https://www.thecanadianencyclopedia.ca/fr/article/polonais-1> [dostęp: 20.11.2019];
- Gauthier L., *La mémoire sans frontières. Émile Ollivier, Naïm Kattan et les écrivains migrants au Québec*, Sainte-Foy-Québec 1997;
- Ingarden R., *O budowie obrazu. Szkic z teorii sztuki*, Kraków 1946;
- Iwaniuk W., *Ostatni romantyk. Wspomnienie o Józefie Łobodowskim*, oprac., wstępem, notą i przypisami opatrzył J. Kryszak, Toruń 1998;
- Jaworska A., *Zapomniana kanadyjska antologia polskiej literatury*, *Fraza* 2018 nr 3-4, s. 207–218 (podrozdział *Badania nad spuścizną Danuty Ireny Bienkowskiej*);
- Jurkszus-Tomaszewska J., *Kronika pięćdziesięciu lat: życie kulturalne polskiej emigracji w Kanadzie 1940–1990*, Toronto 1995;
- Paliwoda A., „*Swoja i obca*”. *Twórczość literacka Danuty Ireny Bienkowskiej*, Rzeszów 2015;
- Parizeau A., *Fuir*, Montréal 1963, http://classiques.uqac.ca/contemporains/parizeau_alice/fuir/fuir.pdf [dostęp: 29.12.2019];
- , *Nata et le professeur*, Paris 1988;
- Reczyńska A., *Braterstwo a bagaż narodowy. Relacje etniczne w Kościele katolickim na ziemiach kanadyjskich przed I wojną światową*, Kraków 2013;
- , *The Assistance of Canada and the Polish Diaspora in Canada to Polish Immigrants in the 1980s and 1990s*, *Studia Migracyjne-Przegląd Polonijny* 2018 nr 4, s. 59–75;
- Sojka E., *Twórczość polskiej diaspory w Kanadzie a kanadyjski dyskurs literacki. Prolegomena do współczesnych badań*, [w:] *Państwo – naród – tożsamość w dyskursach kulturowych Kanady*, red. M. Bucholtz, E. Sojka, Kraków 2010, s. 284–334;
- Żurawska A., *Ocalić od zapomnienia: Teczka Werbowskiego*, [w:] *Niuanse wyobcowania: diaspora i tematyka polska w Kanadzie*, red. A. Branach-Kallas, Toruń 2014, s. 127–145.

“THE VICTORY OF SPIRIT OVER MATTER”—THE ROLE OF ART IN ALICE PARIZEAU’S FICTION ON THE BASIS OF THE NOVEL *NATA ET LE PROFESSEUR*

The aim of the article is to explore the role of art or, to be more precise, the role of literature in Alice Parizeau’s fiction. Parizeau, née Poznańska, was a Polish-Canadian writer, journalist and criminologist who, after World War II, had to leave her homeland and decided to emigrate first to France and then to Quebec. The first part of the paper delineates characteristic features of Parizeau’s writing as her works are not well-known in Poland. This part presents biographical information and discusses the influence of emigration on her works as well as her reasons for choosing French as the language of her artistic expression. It also investigates her writing and its place in Quebec fiction, especially in contemporary migration writing. The conducted analysis shows that Parizeau’s works are closely connected with historical and political events to which she was both a witness and participant and which led to the creation of literature of commitment.

The second, analytical part is devoted to Parizeau's last novel entitled *Nata et le professeur* (1987). Not only it is considered to be an example of literature of commitment, but also investigates the role and function of art. According to Parizeau, the desire to create or promote art of commitment felt by her protagonists is directly related to their status of emigrants.

KEY WORDS: Alice Parizeau/Alicja Poznańska; migration writing; literature of commitment; identity; emigration; *Nata et le professeur*.

„ZWYCIĘSTWO DUCHA NAD MATERIA”, CZYLI ROLA SZTUKI W PROZIE ALICE PARIZEAU NA PRZYKŁADZIE POWIEŚCI *NATA ET LE PROFESSEUR*

Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie, jaką rolę odgrywa sztuka, a w węższym zakresie literatura dla Alice Parizeau (z domu Alicja Poznańska), dziennikarki, politolożki, pisarki polskiego pochodzenia, która po wojnie została zmuszona do opuszczenia ojczyzny i wyemigrowała najpierw do Francji, później do Quebecu. Pierwsza część tekstu ma charakter wprowadzający do twórczości pisarki, która jest stosunkowo mało znana w Polsce. Składają się na nią informacje biograficzne, ukazujące m.in. wpływ emigracji na kształt jej dorobku, przyczyny wyboru francuskiego jako języka ekspresji literackiej itd. W tej części przedstawiona została również charakterystyka jej pisarstwa i próba refleksji nad miejscem, jakie zajmuje jej twórczość w obrębie literatury Quebecu (przede wszystkim przynależność do nurtu pisarstwa migracyjnego). Głównym wnioskiem tej części artykułu jest fakt, że jej twórczość jest ściśle związana z wydarzeniami historycznymi i politycznymi, których Parizeau jest uczestnikiem i świadkiem, czego konsekwencją jest tworzenie literatury zaangażowanej.

Druga, analityczna część artykułu, poświęcona jest ostatniej powieści Parizeau, *Nata et le professeur* (1987), która nie tylko jest przykładem literatury zaangażowanej, ale stanowi wykładnię roli i zadań, jakie sztuka powinna, według pisarki, wypełnić. Konieczność uprawiania czy promowania przez bohaterów sztuki zaangażowanej jest ściśle związana z ich statusem emigranta.

SŁOWA KLUCZOWE: Alice Parizeau/Alicja Poznańska, pisarstwo migracyjne, literatura zaangażowana, tożsamość, emigracja, *Nata et le professeur*.